

O'ZBEK XALQ QO'SHIQLARINING MAHALLIY IJROCHILIK USHLUBLARI

Ashuraliyev Furqatjon Davron o'g'li

*Yunus Rajabiy nomidagi O'zbek milliy musiqa san'ati
instituti professori*

Annotatsiya: ushbu maqolada o'zbek xalq qo'shiqlarining mahalliy ijrochilik uslublari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: qo'shiq, bolalar qo'shiqlari, kattalar qo'shiqlari, mavsum-marosim, lirik, epik, yig'i-yo'qlovlar.

Mustaqil Respublikamizda yosh avlodni komil inson qilib tarbiyalash bosh mezon bo'lib hisoblanadi. Farovon hayotimiz jamiyatning barcha a'zolarini ayniqsa yosh avlodni chuqur bilimli, yuksak madaniyatli har tomonlama kamol topgan kishilar bo'lib yetishishni taqozo etadi. Yoshlarni barkamol bo'lib yetishishlarida estetik tarbiya muhim o'rin egallaydi.

O'quvchilarni tarbiyalashda tarbiyaning ko'plab omillari qatorida musiqa alohida o'rin tutadi. Chunki kuy, ohang ta'sirida insonlarda hissiyot olamining o'sishi idrok va tafakkurning shakllanish, poklik, ezgulik va yuksaklikka intilish, go'zallikni sevish, tabiatni asrash, Vatan ravnaqi uchun xizmat qilish istagining tobora ortib borishi ma'lumdir. Donishmand xalqimiz azaldan musiqa va qo'shiqni o'z ijtimoiy madaniy hayotlarining muhim bo'lagi deb bilganlar. Inson musiqa bilan ona allasi orqali tanishib, umrbod musiqadan madad olib yashaydi.

Musiqa inson ruhiyatining ajralmas qismi bo'lib hisoblanadi. Demak yosh avlodni yetuk qilib tarbiyalashda musiqa madaniyati darslarining ahamiyati katta. Musiqa madaniyati ijodiy dars bo'lgani uchun darsni erkin "Yaxshi" kayfiyatda va ko'tarinki ruhda olib borish lozim. O'quvchilarni dars davomida faolligi o'qituvchi bilan erkin muloqati musiqa ohanglari natijasida hosil bo'ladigan fikr va mulohazalarni doimo ifoda etib bera olishlari "Ijodiy tortishuvlar" darsni yanada jonli va ta'sirchan qiladi. Bilimlarni chuqur o'zlashtirishga yordam beradi. Buning uchun o'qituvchi darsga yahshi tayyorgarlik ko'rishi kerak. Musiqa tinglash boshidan ohirigacha davom etadi. Faqat musiqa tinglashgina o'quvchilarni chin ma'nodagi keng musiqa olamiga olib kiradi. Musiqa tinglash uchun asarlar turi va janr jihatidan doimo hilma-hil bo'lmog'i lozim. O'quvchilar dars davomida turli hil xarakter va janrdagi musiq asarlarini eshitish bilan birga hilma-hil cholg'u asboblari sadolari va tovush temblari bilan ham tanishadilar.

Darsning faoliyat turlaridan qo'shiq kuylash muhim ahamiyat kasb etib, qo'shiq orqali sofdillik, sadoqatlik, Vatanparvarlik, mehr-oqibat, sabr-qanoatlik

kabi ko'plab oliyjanob hislatlar shakllantiriladi. Mustaqil diyorimizda xalqimizning ma'naviyatini yuksaltirishda milliy musiqa va qo'shiqlarimizning ahamiyati kattadir. O'quvchilarga ommaviy janrdagi qo'shiqlarni o'rgatish jarayoni o'quv dasturida oddiydan-murakkabga tamoyili asosida asta-sekin murakkablashib boradi.

"Xalqning hayoti beshikdan qabrga qadar qo'shiq bilan bog'liq: inson ruhiga qo'shiq chaqaloqligidayoq alla orqali singadi, keyin butun umri davomida unga qo'shiq hamrohlik

qiladi - quvonchli kunlarda ham, qayg‘uli tunlarda ham. U ohirat diyoriga ham yig‘i-yo‘qlov qo‘shiq-lari bilan kuzatiladi.

Binobarin, xulosa qilish mumkinki, odam bolasi qo‘shiq tinglab ulg‘ayadi, qo‘shiq eshitib, qo‘shiq kuylab, qo‘shiq yaratib yashaydi, qo‘shiq vositasida dunyoni tark etadi. Uning butun hayoti turli-tuman qo‘shiqlarda mujassam.

Qo‘shiqda xalq hayoti butun qirralari bilan, xalq kayfiyati barcha ko‘rinishlari bilan namoyon bo‘ladi. Qo‘shiqda xalq tafakkuri, dunyoqarashi, an‘analari, urf-odat-lari, o‘ziga xos xususiyatlari aks etadi. Xalq xarakteri boshqa biror narsada uning qo‘shiqlaridagidek aniq va yorqin ifodalanmaydi. Aslida xalq ruhiyatini uning qo‘shiqlari orqali o‘rganishi kerak. Bu qo‘shiqlarda xalqning har qanday davr, har qanday ta‘qiq-larda ham sinmagan metin irodasi, o‘lmas ruhi ifodalangan. Eng qorong‘i zamonlarda g‘am so‘nmagan yorug‘ ishonchi o‘z aksini topgan: xalqning ovozi bo‘g‘sa, u tili bilan, tilini tuga, dili bilan kuylayvergan. Har qanday tuzumda ham xalqning ijod qilishdan to‘htamaganligi buning yorqin isbotidir. Xalq yaratishdan to‘xtasa hayot to‘xtab qoladi. Xalq qo‘shiq aytmay qo‘ysa- dunyo jimib qoladi. Xalq qo‘shiq tinglamay qo‘ysa- san‘at o‘ladi. Holbuki, xalq bunday bo‘lishiga sira yo‘l qo‘ymaydi yashash, yaratish, huzurlanishdan charchamaydi. Xalqning buyukligi siri ham shunda.”¹

Muallifning yuqoridagi fikrlarini keltirishimizdan maqsad, dars mashg‘ulotlari jaroyonida qo‘shiqning dolzarbliligi, tarbiyaviy, umumbashariy ahamiyatga ega ekanligini o‘quvchilar ongiga singdirish va ularning qo‘shiq haqidagi tushunchalarini shakllantirishdan iboratdir.

Musiqqa madaniyati darslarida dars samaradorligini oshirishda xalq qo‘shiqlarining ahamiyati beqiyosdir. Umumta‘lim maktablari musiqqa madaniyati darslarida xalq qo‘shiqlarining turli mavzudagi namunalari ijro uchun taqdim etilgandir. Bolalarda musiqqa ilmi haqidagi tushuncha, ko‘nikma-malakalarini shakllantirishda xalq qo‘shiqlarining o‘z o‘rni bor. Shunday ekan, O‘rta Osiyoda qo‘shiqchilik madaniyatining shakllanish tarixiga e‘tibor beradigan bo‘lsak, qo‘shiqchilik xalqning ijtimoiy-madaniy xayotida alohida nufuzli o‘rinlardan birini egallagan bo‘lib, davlat idora tizimida qo‘shiqchi - musiqachilar jamiyat hayotida tutgan o‘rni nufuzi jiha-tidan xudo va shohdan keyin uchinchi o‘rinda turgan, degan fikrlar mavjud.

San‘atshunos olim I. Rajabiy bir rivoyatni keltiradi: Aytishlaricha, qadimda Turon zaminda nihoyatda odil, el manfaatini o‘ylagan insonparvar, ko‘p bog‘-rog‘lar barpo qilgan, sahiy, oliyanob bir podsho o‘tgan ekan. Lekin uning farzandi bo‘lmagan ekan. Vaqt soati yetib, umri yakunlanayotganligini sezgan podshoh atrofiga vazirlarini va yaqinlarini yig‘ibdi va hattotga vasiyat yozdiribdi.

1 Э р г а ш О ч и л о в .Шода-шода марварид.Тошкент”Шарк” 2006 йил.416 бет.

Podshoh vasiyatida:“Men o‘lganimdan so‘ng shu kuni yangi tug‘ilgan 40 chaqaloqni(o‘g‘il bola) saroyga olib kelinglar! Saroydagi sozanda va honandalar elga manzur va mashhur bo‘lgan xalq qo‘shiqlaridan birini ijro qilsinlar. SHunda eng birinchi bo‘lib yig‘idan to‘xtagan chaqaloqni podshoh qilib ko‘tarasizlar!”- deb aytgan ekan.O‘rta Osiyoda qo‘shiqchilik san‘atiga bo‘lgan ijobiy e‘tibor hozirgi kunga qadar o‘z mohiyatini, qadr-qimmatini yo‘qotmay kelmoqda. Xalq qo‘shiqlari turli faoliyat samarasi bo‘lib, bolalarqo‘shiqlari (beshiq qo‘shiqlari-allalar,mavsum-marosim qo‘shiqlar,

mehnat qo'shiqlari), kattalar qo'shiqlari (mavsum-marosim, lirik, epik, yig'i-yo'qlovlar.) kabi turli janr ko'rinishlarida shakllangan.

O'zbek xalq ijodida xalq qo'shiqlari salmoqli o'rin egallaydi. Qo'shiq atamasining lug'aviy ma'nosiga qaraydigan bo'lsak, turkiy qo'shmoq fe'lining o'zagidan yasalgan bo'lib, misraga misrani qo'shib kuylash, aytish ma'nolarini anglatadi va bu atama ikki ma'noda qo'llanadi. Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu

lug'otit turk" asarida ham qayd etilgan.² Tor ma'noda qo'shiq atamasi og'zaki lirik turga mansub mustaqil janrni anglatadi.

Qo'shiqning mustaqil janr atamasi esa asarda ifodalanadigan mazmunga, qo'shiqning ijro o'rni, tarzi va funktsiyasiga qarab turli sifatorvchilar bilan birgalikda nomlanadi. Masalan qo'shiq mehnat jarayonida, ishlayotganlar tomonidan ijro etilib, mazmunan mehnat jarayoni bilan bog'liq bo'lsa, bunday qo'shiqlar mehnat qo'shiqlari deb ataladi. Yoki qo'shiqda ishq-muhabbat kuylansa, bunday qo'shiqlar lirik qo'shiqlar deyiladi.

Xalq qo'shiqlarida voqelik yakka shaxsning kechinmalari orqali aks etadi. Biroq bu kechinmalar ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lib, insonlar his-tuyg'ulari bilan uyg'unlashgan bo'ladi. Chunki xalq og'zaki ijodida yakka shaxsning kechinmalari jamiyat ruhiy kechinmalarining bir vositasi bo'lgan.

2 М а х м у д Қ о ш ф а р и й. Девону луғотит турк.1 том. Тошкент. 1960, 357 бет.

Shuning uchun ham xalq qo'shiqlarida mehnatkash xalqning ruhiy kechinmalari, dunyoqarashi to'laqonli aks etgan.

Qo'shiqlar xalq ma'naviyatining qudratini, mehnatkash omma irodasining bukilmashligini ifodalab, kishilarni ruhan tetiklikka, jasoratga, mehnasevarlik va elparvarlikka, vatanparvarlik va do'stlikka, sevgida sadoqatga chorlaydi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. „Interfaol ta'lim metodlari” Shayakubov Sh. K. Ayupov. R
2. R.Yo'ldoshev, R. Xusainova, U. Bobojonova. Ta'limning interfaol metodlari (metodik qo'lanma) Urganch-2011
3. O.U.Avlayev, S.N. Jo'rayeva, S.P.Mirziyayeva „Ta'lim metodlari” o'quv-uslubiy qo'llanma, „ Navro'z” nashriyoti, Toshkent-2017
4. Sobirova M.R O'zbek tili darslarida interfaol usullardan foydalanish Молодой ученый.-2020 №14 (304)
5. . P.Турсунов. Ашула ва рақс ансамбли билан ишлаш услубиёти. Т., 2002. 6. Б.Аҳмедов. Амир Темур. Т., 1994.
7. . И.Ражабов. Мақом асослари. Т., 1992.
8. Муסיқа ижодиёти масалалари. Мақолалар тўплами. Т. «Янги аср авлоди», 2002.
9. С.Маннопов. Сўнмас наволар. Фарғона, 2003. 10. P.Турсунов. Халқ муסיқа ижодиёти ва адабиёти Тошкент 2003.